

Varhaník, Jiří

K vzájemnému vztahu západní věže a lodi románských podélných kostelů

Archaeologia historica. 2012, vol. 37, iss. 2, pp. 507-512

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128276>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K vzájemnému vztahu západní věže a lodi románských podélných kostelů

JIŘÍ VARHANÍK

Abstrakt: Příspěvek reaguje na interpretaci některých anomálií stavebních postupů týkajících se západní věže a lodi románských podélných kostelů.

Clíčová slova: Románský kostel – loď – věž.

Relationship between the West Tower and Nave of Longitudinal Romanesque Churches

Abstract: This contribution is a response to the interpretation of some anomalies in building approaches to the west towers and naves of longitudinal Romanesque churches.

Key words: Romanesque church – nave – tower.

Památky románské architektury představují nejstarší vrstvu vyspělé stavební kultury na českém území. Jejím nejvíce zastoupeným projevem jsou venkovské podélné románské kostely, mnohdy opatřené západní věží. Četnosti jejich výskytu nemohou konkurovat ani ostatní sakrální stavby z tohoto slohového období, ani podstatně méně početné stavby profánní, byť mezi nimi zaujímá významné místo relativně početná skupina románských domů, koncentrovaných však s jedinou výjimkou v Praze a zpracovaných formou zevrubného katalogu (Dragoun–Škabrada – Tryml 2002).

Jedním z významných aspektů stavebního řešení uvedených podélných kostelů se západní věží je vzájemný vztah lodi a věže, který se vyskytuje v několika základních variantách uspořádání západní části stavby.

Poměrně málo frekventované jsou případy, kdy věž vyrůstá nad západní částí lodi v celé její šířce a ve svém prvním patře obsahuje tribunu. Poněkud skromnější obdobou tohoto řešení je subtilní věž, která nezaujímá celou šířku lodi a je situována v její ose, což se v interiéru projevuje v uspořádání tribuny. Vedle toho se uplatňovalo rovněž úsporné řešení s věží v koutě lodi.

Naproti tomu daleko početnější jsou románské kostely s hranolovou věží, která předstupuje před západní průčelí lodi, zpravidla v její ose. Okolnosti vzájemného vztahu představující západní věže a lodi byly zkoumány již dříve (Radová 1977, 94–95, 97; Radová–Štiková–Škabrada 1976), přičemž bylo konstatováno opět několik variant stavebních postupů. Nejjednodušší řešení představuje zcela samostatná výstavba věže, jejíž západní zeď přiléhá k západnímu průčelí lodi na spáru. Vedle toho existují po stavebně-technické stránce náročnější, avšak úsporné stavebního materiálu, a tudíž i kvalifikované práce, přinášející řešení, kdy západní zeď věže není vyžděna od základu, ale spočívá až ve značné výšce na půlkruhovém pasu rozepjatém mezi oběma podélnými zdmi věže a přiléhajícím k západnímu průčelí lodi. Poněkud jednodušší, ale ze statického hlediska choulostivější způsob připojení věže spočíval v založení východní zdi bezprostředně na západní štít lodi.

Rozeznání těchto jevů u alespoň torzálně dochovaných příslušných partií románských kostelů obvykle není obtížné. Složitější je v konkrétních případech podat odpověď na otázku, zda výstavba věže byla integrální součástí původního stavebního záměru, byť uskutečněného v plném rozsahu až po určité, nejspíše sezónní přestávce, či zda byla připojena dodatečně k lodi podélného bezvěžového kostela, pokud nejsou k dispozici výsledky archeologického výzkumu. Poměrně bezpečnou indicií původně bezvěžového kostela mohou být architektonické detaily, zachované v západní zdi lodi, dokládající, že se s připojením věže původně nepočítalo. Takovým přesvědčivým dokladem je například šterbinové okénko směřující

z lodi do interiéru věže, jako je tomu v Bernarticích (Varhaník 1993), existence portálku na tribunu v západní zdi lodi, špaletovaného směrem dovnitř, jako je tomu v Pařížově (Varhaník 2008), či dokonce stavební změna spojená se zaslepením původního vstupu na tribunu zvenčí (Nováček–Adámek 2010, 153–156).

Nedávno byl formulován nový názor na etapizaci výstavby západních věží románských kostelů. Na základě pozorování na několika lokalitách, Svojsíně, Plaňanech, Vysokém Újezdě nad Dědinou a v Poříčí nad Sázavou (Falta 2011), bylo konstatováno, že na vnějším líci východní zdi věže se uplatňuje ložná spára vždy ve stejné úrovni, a to v místech styku šikmé roviny střechy s vertikálou bočních stěn věže, tedy zhruba v polovině výšky štítu. Tento jev je dáván do souvislosti s etapizací výstavby věže, přičemž je předpokládáno dočasné završení věže ze spalného materiálu. Ve Vysokém Újezdě nad Dědinou je ovšem jedinou indicií v tomto smyslu skutečnost, že románské zdivo nad tuto úroveň nepokračuje (Falta 2010).

Předpoklad existence dřevěné nástavby se zvonící nad zděnou předsíní byl formulován již dříve v souvislosti s analýzou stavebního vývoje románsko-gotického kostela v Heřmani (Varhaník–Noll 1997, 34).

Nová interpretace stop stavebních procesů dokládajících proměny vzájemného vztahu lodi a věže byla nedávno předložena v souvislosti s dalšími pozoruhodnými poznatky zaznamenanými ve stavebním organismu kostela ve Svojsíně (Hauserová–Nováček–Čechura–Falta 2011, 10–25).

Neobvyklé napojení západní věže k dochované severní románské zdi lodi „na střih“ je považováno za výsledek přestavby, při níž byla zbořena západní zeď románské lodi a na ní nasazený románský štít. Otisk střechy na východním průčelí věže, jehož zdivo vykazuje stopy požáru, tedy mohl vzniknout až po odstranění románského štítu, který měl pouze lichoběžníkový tvar, jak vyplývá z charakteru spodní části líce zdiva věže. Nad tímto lichoběžníkovým štítem je předpokládána provizorní dřevěná nástavba, předcházející dokončení věže. Odstranění západní zdi románské lodi je kladeno do souvislosti se záměrem rozšíření lodi kostela, při kterém bylo zdivo lodi s výjimkou severní zdi rozebráno. Autoři explicitně neuvádějí charakter materiálu odstraněného románského štítu, z kontextu však lze dovodit, že předpokládají obvyklou zděnou konstrukci. Pozornost nebyla věnována zřetelným nepravdělnostem ve skladbě kvádrového líce nad uvedeným otiskem lichoběžníkového štítu, který se od běžného spárořezu líců zdiva věže liší a působí dojmem možného lokálního mladšího přezdění.

Pokud se pokusíme rekapitulovat takovýto model stavebního vývoje kostela po jednotlivých fázích v jejich vzájemné souvislosti, zjistíme, že do téže fáze nejspíše nemůže spadat odstranění štítu a rozšíření lodi. Po odstranění štítu – když už přiléhající část východního průčelí věže jím nebyla chráněna – došlo k požáru, který na líci jejího zdiva zanechal dodnes zřetelné stopy. Pak teprve mohla být zřízena střecha, po níž zůstaly otisky a dodatečně vysekané kapsy pro vaznice krovu ve zdivu věže. Tyto stopy nového zastřešení lodi však neodpovídají uvažovanému záměru jejího rozšíření, přičemž kapsa pro hřebenovou vaznici nasvědčuje tomu, že i v této fázi stavebních dějin kostela hřeben jeho střechy zůstal v podélné ose věže. Odstranění štítu tedy sotva mohlo být vyvoláno záměrem rozšíření lodi.

Vedle poněkud spekulativního vysvětlení uvedeného modelu stavebního vývoje podstatně dřívejším odstraněním západního štítu lodi, než došlo k rozebrání její západní zdi, se nabízí poměrně jednoduchá korekce navržené interpretace.

Ta spočívá pouze v předpokladu lehčího materiálu nedochovaného západního štítu lodi, respektive případně jiné konstrukce na jeho místě, například dřevěné nástavby nad západní částí lodi, která znemožňovala obvyklé provedení líce zdiva věže ve spodní části. Snad již dokončený románský kostel byl postižen požárem, který poznamenal východní průčelí věže. Není přitom rozhodující, zda jeho obětí byla i předpokládaná lehká konstrukce štítu, či zda byla odstraněna již dříve po připojení věže. Poté bylo zřízeno nové zastřešení lodi nad jejím stále stejným půdorysem, zatímco rozebrání její západní zdi logicky souvisí s pozdějším, snad až barokním radikálním rozšířením kostela.

Obr. 1. Svojšíň, kostel. Východní strana věže v podstřeší lodi. Podle Hauserová–Nováček–Čechura–Falta 2011, 12.

Abb. 1. Svojšíň, Kirche. Turmostseite im Dachboden des Schiffs. Nach Hauserová–Nováček–Čechura–Falta 2011, 12.

Provizorní dřevěná nástavba, nahrazující nedokončenou věž, je zcela nově předpokládána i u kostela v Pařížově (Falta 2011) s tím, že dřevěná nástavba nebyla nad celým půdorysem věže a po předpokládaném přerušení stavby byla západní stěna dřevěné zvonice založena na dřevěných vzpěrách.

Autor předpokládá, že věž v Pařížově byla k západnímu průčelí lodi připojena poměrně záhy, a to patrně ještě před jejím dokončením, na základě okolnosti, že provedení povrchové úpravy vnějšího líce východní zdi věže vylučuje, aby zde tehdy existoval západní štít lodi, a domnívá se, že ten byl přisazen až následně.

V případě kostela v Pařížově je však zřejmé, že se ještě v době výstavby horní části zdiva lodi s připojením věže nepočítalo, což vyplývá z orientace portálu na pavlačovou tribunu, který je špaletován směrem do lodi, jak bylo výše uvedeno (Varhaník 2008).

Líc zdiva východního průčelí lodi, patrný z půdy lodi, má rovněž dvojí úpravu, oddělenou horizontální spárou, obdobně jako je tomu ve Svojšíně, ale provedenou opačným způsobem – spodní část je opatřena rytými spárami a úsek líce bez povrchové úpravy je situován nad ní, přibližně od úrovně hambalků stávajícího krovu.

Důvody pro tyto anomálie líce zdiva východní zdi věže lze odhadovat být i jen hypoteticky velmi obtížně. Za současného stavu poznání nelze než spekulovat o tom, že provedení povrchové úpravy zdiva na příslušné partii věže bránila jakási konstrukce nejspíše jen z lehčího materiálu nad západní částí lodi. Konečně ani autorově představě dodatečného přizdění západního štítu lodi nic nenasvědčuje. Pomineme-li, že z konstrukčního hlediska by nemělo jeho pořizování po výstavbě věže smysl, na věži se nezachovaly žádné jeho otisky, nehledě na to, že by byl sotva vysvětlitelný důvod jeho následného odstraňování.

Jakkoli je třeba hodnotit pokus o interpretaci neobvyklého prvku v podobě negativu po šikmých vzpěrách ve východní zdi věže, je zřejmé, že uvažovaná dřevěná nástavba věže by musela být zakládána takovýmto způsobem pouze za předpokladu, že by k tomu účelu

Obr. 2. Pařížov, kostel sv. Máří Magdalény. Pohled z púdy lodi na spodní část východního průčelí věže s rytými spárami. Foto J. Varhaník, 2007.

Abb. 2. Pařížov, Maria-Magdalenen-Kirche. Blick vom Dachboden des Schiffs auf den unteren Teil der Turmstfassade mit Ritzfugen. Foto J. Varhaník, 2007.

Obr. 3. Pařížov, kostel sv. Máří Magdalény. Pohled z púdy lodi na horní část východního průčelí věže, nad úrovní hambalků krovu, kde líc zdíva není povrchově upraven. Foto J. Varhaník, 2007.

Abb. 3. Pařížov, Maria-Magdalenen-Kirche. Blick vom Dachboden des Schiffs auf den oberen Teil der Turmstfassade, über dem Kehlbalcken des Dachstuhls, wo die Vorderseite des Mauerwerks keine Oberflächenbehandlung aufweist. Foto J. Varhaník, 2007.

byla k dispozici pouze západní zeď věže, zatímco podélné zdi věže ještě neexistovaly, čemuž žádné indicie nenasvědčují. Přihlédneme-li vedle toho k malým půdorysným rozměrům věže pařížovského kostela, je s podivem, že by dřevěná nástavba byla zakládána takto komplikovaným způsobem, když by bylo možné snadno provést z běžně dostupného materiálu nástavbu nad celým půdorysem věže. Pokud by přesto existoval nějaký důvod pro minimalizaci půdorysného rozsahu nástavby, nabízelo se podstatně jednodušší a zdivo neoslabující řešení, totiž založení východní stěny dřevěné nástavby na obou podélných zdech věže.

Výše uvedeným anomáliím, zaznamenaným přibližně v úrovni poloviny výšky štítů lodi na stavbách románských kostelů, je zajisté zapotřebí věnovat náležitou pozornost, nicméně právě opačný způsob úpravy vnějšího líce zdiva pod touto úrovní a nad ní ve Svojšíně a Pařížově naznačuje, že pokus o zevšeobecňující interpretaci těchto jevů na základě jejich zaznamenání jen na několika málo lokalitách může být zavádějící.

Nevelký ústupek člení v této úrovni vnější líc zdiva věže v Krašově, avšak zde je nejnověji věž považována za dodatečnou přístavbu, která si vyžádala změnu v komunikačním schématu kostela (Nováček–Adámek 2010, 153–156).

Západní štít lodi lichoběžníkového tvaru je ukryt v poněkud mladší nadezdívce westwerku kostela v Horní Stropnici (Noll–Varhaník 1996), ačkoli se zde západní věž neuplatňovala a dvojice větracích otvorů v tomto štítu vylučuje eventualitu, že by její připojení bylo byt jen zamýšleno.

V této souvislosti je třeba bohužel konstatovat jako závažný nedostatek absenci kriticky zpracovaného katalogu románských kostelů, vybaveného náležitou dokumentací a odpovídajícího současným potřebám. V důsledku toho je třeba porízet většinu i toho základního srovnávacího materiálu k nově zaznamenaným jevům „ad hoc“, což v praxi nutně vede ke stavu, kdy je s hmotnými prameny pracováno selektivním způsobem.

V druhé polovině 20. století představovala v poznání románské architektury určitý přelom syntéza A. Merhautové (1971). Tu organicky doplnila obsáhlá recenze D. Líbala (1974), který v jejím rámci formuloval základní požadavky na formu katalogu těchto památek. Regionální záběr měl podrobněji zpracovaný katalog J. Kuthana (1977), avšak ani v tomto případě nebyla plánována dokumentace součástí všech jeho položek. Cenné informace rovněž v regionálním záběru přinesla drobná publikace M. Radové (1983), která však, stejně jako řada ostatních prací, jež byly této problematice věnovány, přistupovala k pojednávánému materiálu výběrovým způsobem.

Další šířeji pojatá syntetická práce katalog jednotlivých staveb obsahovat nemohla (Merhautová–Třeštík 1983).

Vzhledem k povaze materiálu a naléhavé potřebě důsledné komplexní dokumentace těchto staveb je zřejmé, že v současné době se takováto práce vymyká možností jednotlivce, ale měla by být zajištěna způsobem, který by garantoval její dokončení i za předpokladu její dlouhodobější realizace. Poznávání této mimořádné součásti hmotného kulturního dědictví však bohužel není věnována systematická institucionální pozornost.

Literatura

- DRAGOUN, Z.–ŠKABRADA, J.–TRYML, M., 2002: Románské domy v Praze – Romanesque Houses In Prague. Praha – Litomyšl.
- FALTA, M., 2010: Vysoký Újezd nad Dědinou, k otázkám stavebního vývoje kostela sv. Jakuba Většího – Zu den Fragen der Bauentwicklung der Kirche St. Jambus der Ältere, Dějiny staveb 2010, 127–137.
- 2011 Pařížov, románský kostel sv. Máří Magdalény, prezentace v rámci panelové diskuse na konferenci Dějiny staveb.
- HAUSEROVÁ, M.–NOVÁČEK, K.–ČECHURA, M.–FALTA, M., 2011, Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojšíně – Romanische Kirche der heiligen Petrus und Paulus in Svojšín, PRP 2011, č. I, 5–30.
- KUTHAN, J., 1977: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století – Die mittelalterliche Architektur Südböhmens bis zur Mitte des 13. Jahrhu-nderts. České Budějovice (druhé vydání).
- LÍBAL, D., 1974: A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, recenze, Umění XXII, 160–175.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.

- MERHAUTOVÁ, A.-TŘEŠTÍK, D., 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě – Die romanische Kunst in Böhmen und Mähren. Praha.
- NOLL, J.-VARHANÍK, J., 1996: Westwerk kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici – Westwerk in der St. Nikolaus-Kirche in Horní Stropnice, AH 21, 103–109.
- NOVÁČEK, K.-ADÁMEK, J., 2010: Kostely krašovského okruhu. In: Nováček, K. a kol., Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení – architektura – artefakty – The Kladruby Abbey 1115–1421. Settlement – Architecture – Artefacts, 143–183. Plzeň.
- RADOVÁ, M., 1977: Románské stavitelství. Praha.
- 1983: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje. Praha.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.-ŠKABRADA, J., 1976: Příspěvek k poznání románských stavebních postupů, Umění XXIV, 274–278.
- VARHANÍK, J., 2008: Pařížov (okr. Chrudim) – nadstandardní refugium ve věži vesnického románského kostela – Pařížov (Bezirk Chrudim) – ein über den Standard hinausgehendes Refugium im Turm der romanischen Dorfkirche, AH 33, 377–386.
- 1993: Pozůstatky románského zastřešení kostela sv. Martina v Bernarticích – Fragments of the romanesque roof of the St. Martin church in Bernartice, ZPP 53, 122–124.
- VARHANÍK, J.-NOLL, J., 1997: Kostel sv. Jiljí v Heřmani – Die Kirche des hl. Ägidius in Heřman (Bez. Písek), PRP 1997, č. I, 27–38.

Zusammenfassung

Zur Beziehung zwischen Westturm und Schiff bei länglichen romanischen Kirchen

Der vorliegende Beitrag weist auf bestimmte Klippen hin, die bei einer verallgemeinernden Interpretation von neu verzeichneten Belegen über die bauliche Vorgehensweisen beim Bau von romanischen Kirchen besonders im Zusammenhang mit einem gemeinsamen Bezug zwischen der Westfassade des Kirchenschiffs und des Westturms auftreten können. Gleichzeitig trifft er die Feststellung, dass die bisherige Bearbeitung dieses außerordentlich wertvollen Bestandteils des kulturellen Erbes bislang unzulänglich ist und verweist auf den spürbaren Mangel eines den gegenwärtigen Bedürfnissen entsprechenden Katalogs dieser Bauten mit einer gebührenden Dokumentation.

JUDr. Jiří **Varhaník**, Orlik nad Vltavou 26, 398 07 Orlik nad Vltavou, jiri.varhanik@gmail.com